

СИСТЕМА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ НІЖИНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ ПРИ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОМУ ІНСТИТУТІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розглянуто систему естетичного виховання учнів класичної чоловічої гімназії при Історико-філологічному інституті м. Ніжина наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, її особливості, форми та зміст. Розкрито виховний потенціал уроків малювання, хорового співу та гімнастики в чоловічих гімназіях. Визначено естетичний компонент таких форм позанавчальної роботи з учнями, як музично-літературні вечори, ранки, читання, позакласні бесіди, екскурсії, прогулянки.

Постановка проблеми. Розвиток культурного потенціалу України, відродження її національних особливостей потребує формування духовної культури сучасної молоді на основі посилення естетичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. У програмі "Освіта" (ХХІ століття) зазначається, що система естетичного виховання повинна бути піддана значним перетворенням і орієнтуватися на розвиток естетичного досвіду особистості, який включає оволодіння цінностями й знаннями в мистецьких галузях.

Українським народом накопичено чималий досвід у галузі естетичного виховання особистості, його методів і форм. Перед сучасними науковцями постає завдання переосмислення набутого історико-педагогічного досвіду естетичного виховання, що передбачає вивчення, осмислення і використання кращих українських традицій естетичного масиву педагогічної думки України.

Педагогічна реальність останніх десятиліть характеризується наявністю поряд із традиційною школою та її модифікаціями інноваційних навчальних закладів – гімназій, ліцеїв, коледжів, колегіумів, приватних авторських навчальних закладів. Організація системи естетичного виховання в останніх викликає потребу дослідити історію організації навчально-виховного процесу у подібних навчальних закладах на території України кінця ХІХ – на початку ХХ століття, оскільки виважена оцінка історико-педагогічного процесу сприятиме виробленню нового підходу до здобутків попередніх поколінь освітян у ході подальшого розвитку естетичної освіти. З огляду на зазначене вище **метою нашого дослідження** є аналіз системи естетичного виховання учнів українських гімназій кінця ХІХ – початку ХХ століття на прикладі її організації у класичній чоловічій гімназії в м. Ніжині.

Вивчення останніх науково-педагогічних публікацій виявило, що проблему естетичного виховання учнів в історико-педагогічному контексті досліджують Ж. Володченко, О. Ростовський, Г. Самойленко, проте у їхніх працях відсутній цілісний аналіз змісту естетичного виховання учнів Ніжинської класичної чоловічої гімназії, що й обумовило **актуальність написання нашої статті**.

Виклад основного матеріалу. Аналіз архівних джерел, історико-педагогічної літератури показав, що загальна мета навчання у гімназіях кінця ХІХ – на початку ХХ століття визначалася як "гармонійний розвиток усіх сил та здібностей учнів, формування у них здатності до свідомого самовизначення" [1: 117], де значну роль відіграє мистецтво, що забезпечує естетично-виховний напрям навчання, оскільки є "незамінною формою духовного життя" [2: 323].

Дослідження системи естетичного виховання учнів показало, що серед предметів естетичного циклу у гімназії вивчалися: спів, малювання, гімнастика.

У змісті естетичного виховання належне місце займав хоровий спів як спосіб формування музичної, релігійної культури, естетичних смаків і ідеалів. Архівні джерела свідчать, що у гімназії викладався елементарний спів для усіх учнів 1-х класів гімназії і хоровий спів, якому навчалися лише обдаровані учні. У навчальному закладі існував гімназійний церковний хор, який співав на богослужіннях у домовій церкві та на учнівських ранках і вечорах, а значить виконував як духовну так, і світську музику, що забезпечувало належний культурний розвиток гімназистів.

Педагогічні діячі кінця ХІХ – початку ХХ століття вважали, що "навчання таким предметам, як спів і малювання, повинно здійснювати виховний і освітній вплив на гімназистів" і наголошували, що "ці види діяльності є джерелом натхнення, справжньої любові до прекрасного, просвітницького, піднесеного, що сприяє формуванню розуміння сутності справжнього мистецтва, справжньої краси" [2: 340].

Важливого значення у гімназії надавалося вивченню мистецтва живопису, що відбувалося на уроках малювання. Заняття з цього предмету проводилися на високому технічному творчому рівні, де належне місце відводилося таким видам роботи, як малювання з натури, за враженнями, ілюстрація [3: 27].

Архівні матеріали містять інформацію щодо виконаних гімназистами робіт з предмету "Малювання", зокрема перераховані ті моделі і предмети, що використовувалися на уроках, як наочність, а саме: гіпсові

моделі римлянок, Давида, Сенеки, предмети вжитку, стилізовані вази, анатомічні частини тіла, обличчя дівчини, голова лева тощо [4: 13].

Малювання мало не лише естетичне значення, розвивало смаки і духовність учнів, але й надавало культурознавчу освіту, оскільки під час навчання гімназисти знайомилися із особливостями різних культур, вивчали їх стильові відмінності й ознаки. Отже, уроки малювання забезпечували і загальноосвітній розвиток школярів.

Іншим предметом загальноестетичного циклу вважалася гімнастика і щоденні фізичні вправи, що сприяли гарній фізичній підготовці, формуванню уявлень про красу тіла, умінню гарно рухатися [5: 71].

Фізичний розвиток був важливим елементом естетичного і культурного виховання. На думку педагогів, формування в учнів любові до різних видів спорту, забав на відкритому повітрі допомагало відвернути їхню увагу від тих розваг, що шкодили фізичному і моральному розвитку, зокрема від вживання спиртних напоїв і порнографії – "головних причин розпусти молоді", що негативно впливали на загальний культурний розвиток учнів [5: 15-16].

У програмі з гімнастики для учнів гімназій є інформація щодо особливостей перебігу цих занять. Зокрема зазначено, що на кожному уроці учні протягом 10 хв. займалися шведською гімнастикою (вільні рухи і вправи), а решту часу грали у різноманітні рухливі ігри, виконували вправи на спортивних знаряддях, займалися фехтуванням [4: 13].

Естетичне виховання гімназистів здійснювалося не лише на уроках малювання, співів і гімнастики, а й у позаурочний час, а саме під час організації у навчальних закладах різноманітних вечорів, ранків, читань, позакласних бесід, екскурсій, прогулянок тощо.

Першими формами позанавчальної виховної роботи з учнями шкільних закладів освіти з метою формування у них моральних якостей, естетичних смаків, духовної культури були літературні бесіди. Уперше про багатий потенціал і виховні можливості літературних бесід висловився М. Пирогов у 1859 р. Він запропонував ввести їх до плану виховної роботи навчальних закладів з метою підготовки учнів до самостійної праці, без якої подальше навчання він вважав марним. Педагог обґрунтував такі правила проведення літературних бесід [6: 296-299]:

- літературні бесіди мають викликати в учнів бажання займатися самостійно, висловлювати свої судження вільно, письмово і словесно; або за допомогою вчителя;
- предметом занять виступає читання учнями власних творів, аналіз і їх критика;
- критика творів має бути об'єктивною, коректною, не образливою;
- кращі твори можуть бути зараховані замість обов'язкових творів з певних навчальних предметів;
- участь у літературних бесідах не є обов'язковою.

Аналіз наведених вище правил свідчить, що вже в їхньому змісті був значний виховний потенціал, оскільки їх дотримання потребувало від гімназистів певної культури думок і вчинків.

Вивчення архівних і літературних джерел свідчить, що у досліджуваний період запропоновані М. Пирогом літературні бесіди упроваджувалися у виховній роботі чоловічих і жіночих гімназій. Проте у цих навчальних закладах найчастіше організовувалися не літературні бесіди, а літературно-музичні або літературно-танцювальні вечори, які передбачали не тільки виступи гімназистів із різноманітних тем, а й розважальну програму. Проаналізуємо особливості організації літературно-музичних вечорів у чоловічій гімназії м. Ніжина у другій половині XIX – на початку XX ст.

Як свідчить аналіз архівних матеріалів і періодичних видань, правила, за якими організовувалися літературно-музичні вечори, вражали новизною й сприяли естетичному вихованню учнів. У другій половині XIX ст. організація такої форми позанавчальної діяльності учнів передбачала не лише їх розумовий, інтелектуальний розвиток, а й передусім, формування духовної культури школярів та їхніх моральних якостей [7; 8].

Аналіз документів Міністерства народної освіти показав, що естетичне виховання у позанавчальний час було організовано на належному рівні [9: 114]. У гімназії було створено комісію з естетичного виховання, яку очолював завідувач гімназії. На її засіданнях розроблялися плани і програми майбутніх літературно-музичних вечорів, читань, співбесід. Архівні матеріали зберегли відомості щодо злагодженої організаційно-методичної роботи комісії, прикладом якої може служити програма вечора, підготовлена силами учнів і вчителів:

Програма літературно-музичного вечора для учнів Чоловічої гімназії в м. Ніжині [10: 24]

8-го декабря 1901 года

1. Блажен, кто улыбается – слова К. Р., муз. Чайковского.
2. Мотивы поэзии Никитина – реферат.
3. Le veuil du lion par A. Kontski – квартет.
4. Дилежъ – стихотворение Лихачова
5. Закувала та сыза зозуля – муз. Нишинского.
6. Соло на рояле.
7. Серенада – музыка Бернарда.

8. Из балета "Конекъ Горбунокъ" – корнетъ.
9. Последнѣе слово подсудимого – стихотвореніє А. Майкова.
10. Chant saspereles Tschaikowsky – квинтет.
11. Соло на скрипке.
12. Верховыно, ты свитку наш (коломійка) – муз. Лисенка.

Як бачимо, запропонована програма включає різноманітний матеріал: виконання сольних інструментальних творів, хорове виконання, читання віршів і рефератів, що несе значне естетичне навантаження на учнів, сприяє розвитку їх смаків і цінностей, загальної культури.

Аналіз дослідницьких матеріалів показав, що літературно-музичні вечори стали пріоритетним у вихованні гімназії ще у середині 70-х років XIX ст. Так, у листі до попечителя Київського навчального округу (24 жовтня 1875 р.) директор Ніжинського Історико-філологічного Інституту князя Безбородька звернувся з проханням дозволити влаштовувати для учнів гімназії вокально-літературні вечори з метою урізноманітнення їхнього життя, розвитку у них культурних смаків. У відповіді на лист зазначалося, що попечитель дозволив влаштувати у цьому навчальному році три вокально-літературних вечора для учнів Ніжинської чоловічої гімназії у вільний від навчання час [10: 14].

Найбільшого поширення літературно-музичні вечори набули на початку XX ст. З аналізу циркулярного розпорядження (22 січня 1907 р.) щодо організації літературно-музичних вечорів, концертів та інших форм позанавчальної діяльності витікає, що саме на початку XX ст. Міністерство дозволило навчальним закладам самостійно приймати рішення щодо доцільності проведення таких вечорів у гімназіях [11]. Саме завдяки зменшенню тиску на початку XX ст. ця форма позанавчальної роботи з учнями набула значної популярності у гімназіях. Так, в архівній справі гімназії щодо "Організації для учнів позакласних читань, бесід, ранків, вечорів і т. д." (1909 р.) зазначено, що педагогічна рада чоловічої гімназії у м. Ніжині надавала значної уваги виховному впливу літературно-музичних бесід, оскільки під час такої форми роботи з учнями забезпечується їхній розумовий, моральний і естетичний розвиток [4: 1].

Особливу увагу під час здійснення естетичного виховання учнів педагогічний персонал приділяв увагу поведінці учнів, їхньому зовнішньому вигляду. Так, важливим естетичним виховним засобом була шкільна форма, запроваджена у гімназіях. Аналіз звітної документації гімназії, нормативних документів показав, що учні наприкінці XIX – початку XX ст. були зобов'язані носити однотипну шкільну форму як у межах навчального закладу, так і у позанавчальний час, що на нашу думку, сприяло розвитку їхньої культури поведінки.

У циркулярі по управлінню Київським навчальним округом було охарактеризовано складові форменого одягу учнів гімназій, прийнятого відповідно до постанови Міністра народної освіти (25 грудня 1868 р.). Зазначалося, що форма гімназистів мала складатися з однобортного полукафтана темно-синього кольору довжиною до коліна, що застібувався на дев'ять посріблених гудзиків [12: 45], шароварів темно-сірого кольору, двобортного пальто сірого кольору з петлицями на комірі із тканини однакової з полукафтаном, шапки, пошитой із тієї ж тканини, що й полукафтан, над козирком якої розміщувався посріблений знак з двох лаврових листків, де прописувалися великі заголовні літери міста й гімназії, а також башлика з верблюжою тканини й шинелі темно-сірого кольору [12: 46]. Правилами щодо шкільної форми також було визначено, що учні повинні мати охайні зачіски з коротко стриженого волосся, а одяг має бути випрасуваним і чистим. Ці правила, на нашу думку, формували в учня взірць охайності, звичку до чистоти, що є характеристикою культурної людини, з певними естетичними смаками.

У досліджуваний нами період окрім музично-літературних вечорів у гімназії організовували читання, тематичні вечори і ранки на різноманітні теми. В одному із звітів чоловічої гімназії зауважено, що різноманітна позакласна діяльність учнів під керівництвом учителя відсторонює молодь від шкідливого впливу позашкільних розваг, зближує учнів і викладачів, формує позитивне підґрунтя до їхньої співпраці, сприяє естетичному вихованню. Так, за 1911 р. у чоловічій гімназії при Історико-філологічному інституті в м. Ніжині було проведено приблизно 10 різноманітних позанавчальних заходів, серед яких були: читання рефератів, тематичні вечори, виступи театральних студій, ранки, свята [13: 3].

Читання як форма організації позанавчального життя учнів передбачала бесіди педагогів з дітьми на теми, що стосувалися їхньої культури поведінки. Зокрема, у закладах шкільної освіти досліджуваного нами періоду проводилися тематичні бесіди, спрямовані на антиалкогольне виховання учнів, розроблялися сценарії протиалкогольних дитячих свят, що сприяли формуванню уявлень про здоровий спосіб життя [8: 22].

Аналіз архівних і літературних джерел показав, що на початку XX ст. екскурсії та прогулянки також були формами позанавчальної виховної роботи школи з учнями з метою їхнього естетичного розвитку [14: 19]. Так, у циркулярній пропозиції за № 20185 (2 серпня 1900 р.) зазначено, що вчителі мають організовувати дозвілля учнів улітку шляхом проведення екскурсій, прогулянок і розваг, основною метою яких було згуртування вчителя й учнів, сприяння моральному і естетичному вихованню, що у подальшому мало забезпечити формування в учнів відповідної культури поведінки [14: 8].

У протоколі засідання педагогічної ради Ніжинської чоловічої гімназії (20 січня 1903 р.) також наголошено, що проведення екскурсій у вільний від навчання час дуже корисно, оскільки це формує серед учнів уявлення про практичну діяльність й "убезпечує їх від поганої поведінки за межами школи" [15: 10]. Зауважували на виховному естетичному потенціалі екскурсій і педагоги-науковці у літературних джерелах. Наприклад, ними підкреслювалося, що учителі мають організовувати прогулянки на природу, щоб діти вчилися цінувати і любити оточуючий світ, оберігати природні і штучні пам'ятники, шанобливо ставитися до звірів і птахів [8: 23].

Висновки. Отже, система естетичного виховання учнів Ніжинської чоловічої гімназії наприкінці XIX – початку XX століття була представлена різними формами навчальної і позанавчальної роботи вчителів з учнями. Важливий естетичний і виховний потенціал мали уроки співів, малювання і гімнастики, під час яких учні вчилися розрізняти гарне і потворне, знайомилися із шедеврами світової і вітчизняної культури, призивалися до національної культури. Водночас особливе значення у формуванні естетичних смаків, духовної культури гімназистів мали й форми позанавчальної роботи такі, як літературно-музичні вечори, ранки, читання, екскурсії, прогулянки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Объ ученическомъ рукописном журнале "гимназический кружокъ" // Ежегодник Нежинской городской гимназии. – 1912–1913. – Нежин, 1913. – 1 с.
2. Петровъ П. Е. Эстетическіе элементы образования / П. Е. Петровъ // Ежегодник Нежинской городской гимназии. – 1912–1913. – Нежин, 1913. – С. 3–12.
3. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1124, Оп.1, Спр. 394.
4. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1367, Оп.1, Спр. 2287.
5. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1367, Оп.1, Спр. 1715.
6. Пироговъ Н. И. Цѣли литературныхъ бесѣдъ в гимназіяхъ / Николай Иванович Пироговъ // Сочиненія. – СПб. : Типографія М. М. Стасюлевича, 1887. – Т. 2. – 1887. – 554 с.
7. Грузинскій А. Е. Г. К. Дорофеевъ о постановкѣ внѣкласснаго чтенія и литературныхъ бесѣдъ въ среднихъ учебныхъ заведеніяхъ / А. Е. Грузинскій // Вѣстникъ воспитанія. – 1898. – № 3. – С. 1–15.
8. Герасимович І. Підручник у справах шкільних : [збірка шкільних законів і розпорядків] / І. Герасимович. – Заставна : Т-во "Українська школа", 1914. – 463 с.
9. Скворцовъ Н. Е. Органическій недугъ современной гимназіи / Н. Е. Скворцов // Журнал министерства народного просвѣщенія. – 1904. – Т. 21. – С. 3–11.
10. Державний архів Чернігівської області у м. Ніжині (далі ДАЧО у м. Ніжині). – Ф. 1105, оп. 1, спр. 250.
11. По вопросу объ устройствѣ публичныхъ спектаклей и т. п. въ зданіяхъ среднихъ учебныхъ заведеній // Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. – 1907. – Ч. VIII (Март). – 16 с.
12. Описаніе формы одежды учениковъ гимназій и прогимназій // Циркуляръ по управленію Киевскимъ учебнымъ округомъ. – 1869. – № 2 (февраль). – С. 45–46.
13. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1367, Оп. 1, Спр. 2347.
14. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1367, Оп.1, Спр. 1464.
15. ДАЧО у м. Ніжині. – Ф. 1367, Оп.1, Спр. 1801.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Ob uchenicheskom rukopisnom zhurnale "gimnazicheskii kruzhok" [On the Pupils' Written Magazine "Gymnasium Club"] // Ezhegodnik Nezhinskoi gorodskoi gimnazii [Yearbook of the Nezhin State Gymnasium]. – 1912–1913. – Nezhin, 1913. – 1 s.
2. Petrov P. E. Esteticheskie elementy obrazovaniia [Aesthetic Elements of Education] / P. E. Petrov // Ezhegodnik Nezhinskoi gorodskoi gimnazii [Yearbook of the Nezhin State Gymnasium]. – 1912–1913. – Nezhin, 1913. – S. 3–12.
3. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhn]. – F. 1124, Op.1, Spr. 394.
4. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhn]. – F. 1367, Op.1, Spr. 2287.
5. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhn]. – F. 1367, Op.1, Spr. 1715.
6. Pirogov N. I. Tseli literaturnykh besed v gimnaziakh [Purposes of Literary Conversations in the Gymnasiums] / Nikolai Ivanovich Pirogov // Sochineniia [Works]. – SPb. : Tipografiia M. M. Stasiulevicha, 1887. – T. 2. – 1887. – 554 s.
7. Gruzinskii A. E. G. K. Dorofeev o postanovkakh vneklasnoho chteniia i literaturnykh besed v srednikh uchebnykh zavedeniakh [G. K. Dorofeev on the Establishment of the Extracurricular Reading and Literary Talks in the Secondary Schools] / A. E. Gruzinskii // Vestnik vospitaniia [Upbringing Journal]. – 1898. – № 3. – S. 1–15.
8. Gerasymovych I. Pidruchnyk u spravakh shkil'nykh [The Textbook on the School Matters] : [zbirka shkil'nykh zakoniv i rozporiadkiv] / I. Gerasymovych. – Zastavna : T-vo "Ukrains'ka shkola", 1914. – 463 s.
9. Skvortsov N. E. Organicheskii nedug sovremennoi gimnazii [The Organic Disease of the Modern Gymnasium] / N. E. Skvortsov // Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniia [The Ministry Journal of the Folk Education]. – 1904. – T. 21. – S. 3–11.
10. Derzhavnyi arkhiv Chernigivs'koi oblasti u m. Nizhini (dali DACHO u m. Nizhini) [The State Archive of Chernigiv Region in Nizhn (Further DACHO in Nizhn)]. – F. 1105, op. 1, spr. 250.
11. Po voprosu ob ustroistvakh publicnykh spektaklei i t. p. v zdaniakh srednikh uchebnykh zavedenii [On the Issue of Public Performances and so on in the Buildings of Secondary Schools] // Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniia [The Journal of the Folk Education]. – 1907. – Ch. VIII (Mart). – 16 s.

12. Opisanie formy odezhdy uchenikov gimnazii i progimnazii [The Description of the Pupils' Clothes in the Gymnasiums and Progymnasiums] // Tsirkuliar po upravleniiu Kievskim uchebnym okrugom [The circular on the Management of the Kyiv Educational District]. – 1869. – № 2 (fevral'). – S. 45–46.
13. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhyn]. – F. 1367, Op. 1, Spr. 2347.
14. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhyn]. – F. 1367, Op.1, Spr. 1464.
15. DACHO u m. Nizhini [DACHO in Nizhyn]. – F. 1367, Op.1, Spr. 1801.

Матеріал надійшов до редакції 17.01. 2013 р.

Самарина С. И. Система эстетического воспитания учащихся Нежинской классической мужской гимназии при Историко-филологическом институте (конец XIX – начало XX века).

В статье рассматривается система эстетического воспитания учащихся классической мужской гимназии при Историко-филологическом институте г. Нежина в конце XIX – начале XX века, ее особенности, формы и содержание. Раскрыт воспитательный потенциал уроков рисования, хорового пения и гимнастики в мужских гимназиях. Определен эстетический компонент таких форм внеучебной работы с учащимися, как музыкально-литературные вечера, утренники, чтения, внеклассные беседы, экскурсии, прогулки.

Samarina S. I. The System of the Students' Aesthetic Education in the Nizhyn Classical Masculine Gymnasium at the Institute of History and Philology (the End of the XIX – the Beginning of the XX Century).

The article deals with the system of students' aesthetic education in the classical masculine gymnasium at the Institute of History and Philology in Nizhyn at the end of the XIX – the beginning of the XX century, its features, forms and content. The educational potential of drawing lessons, choral singing and gymnastics in the masculine gymnasiums is revealed. The aesthetic component of such forms of extracurricular work with students as musical and literary evenings, children's matinee, readings, extracurricular conversations, excursions, walks is determined.